

॥ अनुभूतिलेशप्रारंभः ॥०

9/3 Anubhuti Leshapra ram bh.

43
2

श्रीगुरुभ्योनमः॥ ॥ श्रीमद्भगवतेवासुदेवायनमः॥ ॥ श्रीरक्त॥ ॥
 वंदे श्रीसच्चिदानंदं शेषशायिनमीश्वरं॥ यस्य सादेन पश्यामि यद्रूपं सच
 राचरं॥ १॥ ध्यात्वा तं गुरुमात्मानं मुपदेशं क्रमेण यथा॥ जिज्ञासु जनबोधाय
 अवक्ष्यामि समासतः॥ २॥ मुमुक्षुस्तत्त्वजिज्ञासुः श्रीगुरुं शरणं व्रजेत्॥ कथं त
 दादौ वक्ष्यामि गुरुर्हि ब्रह्मणो गुरुः॥ ३॥ अतीतकल्पतत्त्वज्ञाः पुनरावृत्तिव
 र्जिताः॥ कल्पेस्मिन् ये समुत्पन्ना अज्ञास्ते सर्व एव हि॥ ४॥ अपरोक्षात्मबोधस्त
 न स्याद्गुरुमुखं विना॥ ज्ञानं स्य गुरु रज स्यात्सुप्तः सुप्तप्रबोधकः॥ ५॥ ततो नि
 त्यप्रबोधो यो नित्यमुक्ते जगत्पतिः॥ तेन प्रबोधितो ब्रह्मा यो ब्रह्मणमिति श्रु
 तः॥ ६॥ श्रुतिश्च॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै॥ त

१

इह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वेशरणं प्रपद्ये॥ ७॥ प्रबोधितास्तेन पु
 त्रामो न सास्तत्क्रमाद्भुवि॥ ज्ञानमागतमित्यस्मां गुरुर्हि ब्रह्मणो गुरुः॥ ८॥ य
 स्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ॥ तस्यैते कथिता ह्यथा प्रकाशं तद्वति श्रु
 तः॥ ९॥ अतो गुरुं प्रपद्येत जगत्कारणद्वयं॥ जगदात्मतया शिष्यं रूपया
 यस्तु पश्यति॥ १०॥ जिज्ञासुरत्र यो ज्ञाता ज्ञेय आत्मा स्वयं हि स॥ ततस्तस्मै त
 दात्मा त्वं तत्प्रतिलिखे वदं श्येत्॥ ११॥ यस्याविद्या तस्य विद्या सुप्तस्यैव हि जागर॥
 तथा देहात्मता यस्य तस्यैव हि चिदात्मता॥ १२॥ अतः प्रतीतिरज्ञस्य देहो ह
 मिति तां गुरुः॥ १३॥ निषेधयेति तस्यैव प्रतीत्या स्याद्यथा स्फुटं॥ १४॥ ननु के
 कासितद्ब्रूहि स्वप्रतीत्या च शास्त्रतः॥ प्रतीत्या देह एवाहं शास्त्रदृष्ट्या तदव्यथा॥ १५॥

२

अनुभू

शास्त्र दृष्ट्या तनोरन्य इति चेद्ब्रूहि कीदृशः॥ तन्न जानासि वैद्ब्रूहि प्रतीतिस्त
वकीदृशी॥१४॥ देहो ह मिति जानासि प्रतीत्याश्रवणेन वा॥ प्रतीत्या यदि
जानासि तदेव ब्रूहि को भवान्॥१५॥ देहो ह मिति जानासि स्वप्रतीत्या ज
गद्गुरो॥ जानासि दैन्यो ह दैन्यो ह मिति शास्त्रविमर्शनात्॥१६॥ न द
न्वमेव स्वप्ने पि स्वाप्ने देहात्मता तवा॥ अयमेव स देहो वा सो न्यो वा स्वप्ने
निर्मितः॥१७॥ अयमेव स देहश्चेत्सुप्तो यंस तु धावति॥ तस्मादन्यः स्वा
प्ने देहस्तत्वात्मत्वेन मन्यसे॥१८॥ जागरे हित्वा त्मायंस स्वप्ने तत्र को भवा
न्॥ स्वप्ने नास्य प्रतीतिस्तन्न स्वाप्ने हि जागरे॥१९॥ देहात्मता प्रतीतिस्त
तस्मान्मिथ्येत्येहि भो॥ न यथा स्वाप्ने देहस्तं जाग्रदेहोपि नाभवान्॥२०॥ २

अ.नु.
3

अना ज्ञानं तन्न स्यति ॥ ३० ॥ तद्विज्ञानार्थं स गुरुर्मेभिर्गच्छेदिति श्रु-
तेः ॥ गुरुमात्मप्रदं गच्छेद्दंतमधिगम्य च ॥ ३१ ॥ शास्त्राध्ययनमात्रे य-
था तत्त्वज्ञानं भवेद्यदि ॥ वेदार्थज्ञानतो ज्ञानं जातमित्येव सिध्यति ॥ ३२ ॥
निगमे रपरोक्षं चेत्त एवोपदिशं त्वहो ॥ गुरुमेवाभिगच्छेत्स इत्याहुः
स्ते पुनः कुतः ॥ ३३ ॥ तस्माद्गुरुं विना न स्यादपरोक्षात्मदर्शनी ॥ आ-
चार्यवानेव वेदेत्यतः श्रुत्या निधीयते ॥ ३४ ॥ अधीत्य वेदां तमपि तत्त-
त्तं शरणं यदा ॥ गच्छेत्तदा तत्कृपया तत्त्वानुभवमश्नुते ॥ ३५ ॥ अथ दे-
हादन्य आत्मेत्येवं ज्ञातं त्वया स्फुटं ॥ तथा यात्मा कथमिति न ज्ञातं
तदविद्यया ॥ ३६ ॥ विजिज्ञासं स्वजिज्ञासो कोस्मीति स्वधिया पुनः ॥ देहो ३

देहं न जानाति तर्हि वेत्तासि को भवो न ॥ ३७ ॥ स्वामिन् देहात्मविदेही न
देहो देहवित् क्वचित् ॥ आत्मानमविदित्वापि मया ज्ञातं मिति स्फुटं ॥ ३८ ॥ मृ-
तदेहो यथा पूर्वो षहं देह इति क्वचित् ॥ तस्मिन् गते गतो भाति देहवान्य-
स्तदेहवित् ॥ ३९ ॥ ततो देहात्मवित्प्राण इति मे जायते मतिः ॥ इति श्रुत्वा
ह भगवानाचार्यशास्त्रं तत्त्ववित् ॥ ४० ॥ ननु प्राणो गते देहे देहवित् नैव दृ-
श्यते ॥ तत आत्मा स एवेति ज्ञातवान् चारुणिभट्टगुः ॥ ४१ ॥ न वेद तस्माद-
न्यासो देहविदेहवास्ततः ॥ ४२ ॥ किंतु नास्ति शवे प्राणस नूनं देहवित् नैव दृ-
ष्टः प्राणो ब्रह्मति स भट्टगुर्विदित्वापि तत् पुनः ॥ गत्वा ह ब्रूहि भगवान् ब्रह्म-
ति तदसंभवान् ॥ ४३ ॥ यतः प्राणो जडो वेत्ता न देहस्य भवेदिति ॥ स्वप्रा-

अनुवर्तते

सुषुप्तिताबुधापितरं पृथुमागमतु ॥ ४१ ॥ स्वप्नद्रष्टायदादेहिस्वाप्नदेहं प्रपश्य लेश
ति ॥ तदादेहस्थितः प्राणो न देहं वेत्यतो जडः ॥ ४२ ॥ जागरे स्मयथा यस्मिन् स्थूलदे
हं प्रवर्त्तते ॥ स्वप्नकालेपिस तथा तस्मिन्नेव न वेदते ॥ ४३ ॥ न प्राणो निद्रितः क्वापि
यथा पूर्वो हि वर्त्तते ॥ भवेद्देहवित्स तं सुप्तं शरीरं नैव वेत्ति किं ॥ ४४ ॥ तथा सुषुप्त्यवस्था
यां यथा पूर्वस्थितोपि सः ॥ प्राणो देहं न जानाति तमोलीनो नयः क्वचित् ॥ ४५ ॥ किं वृ
द्धत्वेन स प्राणः प्रबोधेपि मनो यतः ॥ गत्वा जानाति दुरस्थं तत्र तत्र न याति सः ॥ ४६ ॥
अथ तस्मिन् गते देहे देहविनैव दृश्यते ॥ ततः स एव तद्देहेत्येवं भातिस च भ्रमः ॥ ४७ ॥
ततस्त्वं नासि भो प्राणो देहवित्स ततो न्यथा ॥ अथ देहात्मा विद्वद्भ्यामर्षेणैव भ्रमा भवे न
तु ॥ ४८ ॥ सर्पभ्रमे गते रज्ज्वां धारा रोपो भवेदथा ॥ धारापवोदपि भवेद्दंडोपस्तथा ॥ ४९ ॥

स्वप्ने नास्य प्रतीतिस्ते प्रतीतिरपि ते मृषा ॥ शास्त्र दृष्ट्योस्य न्यथा चे
त्कीदृशोसि वदस्व भो ॥ २१ ॥ देहादन्योहमित्येव स्वात्मानं यदि मन्य
से ॥ एवं प्रतीतिरूपो वा प्रत्ययादन्यथासि वा ॥ २२ ॥ देहादन्योहमि
त्येव प्रतीतिरसि चेद्भवान् ॥ सुषुप्तिकाले नैवेवं प्रतीतिस्तव विद्ये
ते ॥ २३ ॥ त्वं तत्रासि यउथा यस्मरसि स्वसुखं हित्तु ॥ अथ चेत्प्रत्यया
दन्यः कीदृशोसि वदस्व भो ॥ २४ ॥ तन्न जानासि चेद्वर्थावपरां दर्श
नं विना ॥ ज्ञानस्य साधनं शास्त्रं न ज्ञानं स्वयमेव तत् ॥ २५ ॥ अथ किं
बहुना क्ते न भवंतं चेत्थनो भवान् ॥ अविद्यावरणं नूनमेतदेवावधार
य ॥ २६ ॥ वेदांतपारगोपित्वमात्मविद्याप्रदं विना ॥ वेदांतवक्तुर्वाक्या

नैव ॥ ४९ ॥ देहात्मत्वनिषेधेन भाति प्राणात्मता यथा ॥ प्राणात्मत्वनिषेधेऽपि भात्यहोम
न आत्मता ॥ ५० ॥ मनः क्लृप्तः स्वाप्नु देहस्तस्य स्तस्मिंस्तदात्मता ॥ जागरेऽपि स्मृतिस्तत्र म
नो यत्र प्रवर्तते ॥ ५१ ॥ मनो देहेऽयं गंस्मरति तदेवांगं प्रतीयते ॥ गत्वैतन्न्यत्र मनसि न
प्रतीतिस्तनोरपि ॥ ५२ ॥ मन एव ततः स्वात्मा देहो विननु दृश्यते ॥ किंतु तच्च न तत्रास्ति
सुषुप्तिर्यत्रैव मतेः ॥ ५३ ॥ नास्यात्मापि सुषुप्तौ चेत्स्वरं कस्य तदा वद ॥ तत्रैव सि
ष्टः सुप्तो यः स आत्मा ततो न्यथा ॥ ५४ ॥ यो मृग्यो गुरुवाक्येन सुषुप्तौ यो वदिष्यते ॥ त
मनस्तत्र तत्तस्मादन्यत्वं मन आत्मनोः ॥ ५५ ॥ किंतु तेनैव मनसा दृश्यते यस्तदन्य
था ॥ हृदामनीषा मनसा भिक्लुप्त इति च श्रुतेः ॥ ५६ ॥ न संदृशेति श्रुतिरूपमस्य न च
सुषुप्ता पश्यति कश्चनैव ॥ हृदामनीषा मनसा भिक्लुप्त इति श्रुतेरर्थ इति प्रसिद्धः ॥ ५७ ॥
हृदामिक्लुप्त इत्येव मन्यैः कीदृशेन चेत् ॥ मनीषा मनसोऽयं वदयात्मायात्र श्रुतिबुधैः ॥ ५८ ॥

अनुले

५

त्व

मनीषां प्रथमां केचित्तीयार्थे वदन्ति हि ॥ सिधेयथाश्रुते र्थेऽपि कल्पनासानिरर्थि
का ॥ ५१ ॥ मनो मनीषाया युक्तं मनीषामन उच्यते ॥ मनीषामनसा तेन साक्षात्कारश्चि
दात्मनः ॥ ६० ॥ वेदांतश्च वणा बुधिरद्वैतश्च ध्यायान्विता ॥ सानिश्चयात्मिका बुधिस्त
या युक्तं मनो महितम् ॥ ६१ ॥ अद्वैतनिश्चया युक्तं मनः सत्त्वमिति स्फुटं ॥ तेनापरोक्ष
मात्मा चैवैतत्तद्वद्वर्णितः ॥ ६२ ॥ सत्त्ववृत्त्यापरोक्षत्वं मन इत्यदिता हि सा ॥ केचि
त्सा बुधिरित्येका गीता सपनिषत्सु च ॥ ६३ ॥ दृश्यते त्वग्न्या बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्म
दर्शिभिः ॥ इति श्रुत्यात्मबोधा य बुधिरत्र विनिश्चिता ॥ ६४ ॥ हृदामनीषामनसस्य
वैचश्रयते केचित् ॥ वर्णिता तां तयात्मानं ज्ञात्वा कुर्वन्ति तन्मयी ॥ ६५ ॥ चिन्मया
भ्यासबलतस्तं वृत्तिं चिन्मयी सदा ॥ कुर्वन्ति योगिनो धन्याः सिद्धाः स्युः साधकाश्च
त ॥ ६६ ॥ ज्ञाता ज्ञेयं चिदात्मानं सत्त्वकृत्याधिगच्छति ॥ ६७ ॥ सावृत्तिबुद्धिर्ज्ञातृनमनः शब्द
न च केचित् ॥ ६८ ॥

५

मनसावृत्तिश्च न्यस्य ब्रह्माकारतया स्थितिः॥ इत्युक्तं योगशास्त्रे पिगीता रूपनिष्क
च॥ ६८॥ दुष्टं सति कलौ केचिद्विदात्मज्ञानमानिनः॥ मुक्तिमाहुर्विनाभ्यासं श्रुतेऽपि सक्
दात्मनि॥ ६९॥ त आहुः रात्रौ वात्मानं जानाति न मनीषया॥ आत्मवर्जीवना त्यात्मानं न वे
दमनसापि सः॥ ७०॥ इह स्पृष्टुं शक्यं न्येव मनो न्यं प्रवदन्ति च॥ ब्रह्मेव ब्रह्मतां स्वस्य स्व
यं वेदति वादिनः॥ ७१॥ यद्यात्मानं ब्रह्म वेद निर्गुणत्वेन केवले॥ निर्गुणत्वेनैव तर्हि वि
स्तृत्य ब्रह्मतां स्थितं॥ ७२॥ ब्रह्मेव तर्हि विद्यापि विद्यापि ब्रह्म निर्गुणं॥ यद्यविद्या भू
वद्ब्रह्म विद्यापि ब्रह्म तद्देवता॥ ७३॥ मायावृत्तिर्यद्यविद्या विद्या ब्रह्म कथं भवेत्॥ निर्गु
णं यद्यविद्या विद्या ब्रह्म कथं भवेत्॥ ७४॥ ब्रह्मात्मानं न वेदति सिद्धेव कुरुते तः परं॥ स्व
ब्रह्मत्वं स्वयं ब्रह्म जानातीत्युचितं भवेत्॥ ७५॥ अविद्या ब्रह्मणो न्याचे मायातीतम
धर्मकं॥ वेत्येव सर्वदात्मानं मविद्याचेततो न्यथा॥ ७६॥ स्वब्रह्मत्वेनैव यदि स्वब्रह्मत्वं

थापि च ७॥ अतस्तु बुधिया ह्यं च तदतींद्रियमित्यपि ॥ उक्तं भगवता बुधिया ह्यं च
 तींद्रियं च तत् ॥ ९८ ॥ दृश्यते तत्र यथा बुद्ध्या सस्मया सस्मदक्षिभिः ॥ इति श्रुत्या यच्चैदि
 तं साधितं हरिणा पितृ ॥ ९९ ॥ विषयत्वं च यद्बुद्धेर्बुधिया ह्यतयात्मनः ॥ भातितमिति सां
 धेन यतो बुधिस्वयं जडा ॥ १०० ॥ यद्बुद्धिर्वेद्यं वेत्तव्यं तद्बुधिया ह्यमुच्यते ॥ तथात्मात्म
 प्रकाशेन वेत्तिसाया स्वयं जडा ॥ १०१ ॥ तथा सत्यात्मनैवात्माया ह्यइत्येव सिध्यति ॥ किं
 तु धर्मविहीनता दृष्टियोगेन निर्गुणं ॥ १०२ ॥ प्रतीतं स्याद्यथा वह्निर्दृश्यः काष्ठादिकंदह
 न् ॥ दहन्काष्ठादिकं मपि यथाग्निः स्वप्रकाशतः ॥ १०३ ॥ प्रकाशको दहं कश्च स्पष्टो भवति
 न स्वयं ॥ लोहपाषाणवस्त्रादिष्वग्निः स्पष्टो यथा भवेत् ॥ १०४ ॥ बुद्ध्या तथात्मानुभवो
 भवेदात्मनि एव हि ॥ बुध्ये वसनवेदात्मा स्वात्मतत्वं यथा तथा ॥ १०५ ॥ बुध्ये वव
 त्ति स्वात्मा त्वं उभयं तत्प्रकाशितं ॥ जानामि नात्मानमहमेवं वस्वप्रकाशितं ॥ अ
 विद्ययात्मा विस्मृता तं जडात्मकतांगतं ॥ १०६ ॥ प्रकृतं न मनः स्वात्मा तथापि म

७

न सैव सः ॥ अपरोक्षो भवेत्तच्च सत्त्वृत्तिरिति स्फुटं ॥ १०७ ॥ दृश्यते तत्र यथा बुद्ध्या श्र
 त्याच्चिदुदीर्यते ॥ मनसैति क्वचित्सा च सत्त्वृत्तिर्मतिरिति ॥ १०८ ॥ अथ सत्त्वस्य च
 लोरो भेदास्ते ममतास्पदा ॥ तथापि यत्र मामत्वं न भात्यात्मा तदन्यथा ॥ १०९ ॥ तेषु भेदेषु
 यत्रात्मा व्यतिरिक्तोऽपि तन्मयः ॥ तव भातिसवाच्यां शौलक्ष्यां रास्त तदन्यथा ॥ ११० ॥ य
 तो वाचो निवर्त्तते अथाथ मनसा सह ॥ आनंदं ब्रह्मणोस्तु विद्वानिति श्रुत्या विलोकया ॥ १११ ॥
 चतुर्षु सत्त्वभेदेषु भेदात्मैव भातियः ॥ तद्वाच्यां रोपरीत्येत्तवाचामवसरः कुतः ॥ ११२ ॥ मनो
 भेदाश्च चत्वारो प्राप्नुवंति न तस्मिन् ॥ निवर्त्तते ततो वाचं चैतस्वः खलु तेऽसह ॥ ११३ ॥ यतो
 वाचो निवर्त्तते अथाथ मनसा सह ॥ इति श्रुत्या नयारीत्या पश्यात्मानं समाहितः ॥ ११४ ॥ शाखा
 शशी कन्या येन गुरुवाक्येन सन्मते ॥ पश्यात्र सच्चिदात्मानं प्रपंचतरुषधते ॥ ११५ ॥ जडप्रपंच
 दुर्मसस्मशाखा भेदश्चतुर्भिः सह सा मनस्ते ॥ भेदेषु तेष्वात्मतयामिति स्ते यंच दभेदस च

तस्य शाखा ॥ १६ ॥ वाच्यं शाखा मयता विहाय लक्ष्यां च चंद्रस्य सुखं प्रपश्य ॥ तदुत्तराय
 दृष्टविशेषं दंतं नयत्र शब्देनु सवेकवेद्यं ॥ १७ ॥ न तत्र सूर्यो न च चंद्रो न विद्युतो न तंति
 कुतो यमस्मिन् ॥ तमेव भो तं तनुनाति सर्वं तस्यैव भासा सकलं विभाति ॥ १८ ॥ अशब्दम
 स्पर्शमरूपमव्ययं तथारसं नित्यमगंधवच्चयत् ॥ अनाद्यनंतं महतः परं ध्रुवं विज्ञाय
 तं मत्सुखात् पृथग्भव ॥ १९ ॥ अशब्दमस्पर्शमिति श्रुतेस्त्वं ब्रह्मात्मतां पर्यविहाय वाच्यं
 ब्रह्माहमस्मीति तया प्रतीत्या श्रुत्या नुत्तर्या भवभोक्तार्थः ॥ २० ॥ मामहं नैव जानामि
 त्यविष्णो वरुणं तव ॥ व्यतिरेकस्त्वयानर्थं विद्यया चार्थदत्तया ॥ २१ ॥ इति ज्ञातमपि ब्रह्म न
 ज्ञातं प्रायमेव तत् ॥ यस्माद्ब्रह्म द्वितीयत्वं नाद्यायधिगते त्वया ॥ २२ ॥ अनात्मत्वं निषेधे
 न त्यक्त्वा याज उता त्वया ॥ द्वैतरूपेण सायावत्तावन्ना चोत्तविद्भवान् ॥ २३ ॥ जडोक्त्या ज
 डान्यद्ब्रह्म जानंति तद्द्विदग्धा जडब्रह्मैक्य बोधो यः संबोध्यो द्वयसंज्ञिकः ॥ २४ ॥ केचिद्वदं

घा

खेन वेदात्मानं यदा ब्रह्म ॥ २५ ॥ गत्वा विद्यास्वरूपत्वं ब्रह्म लो निर्गुणस्य हि ॥ सिद्धं विद्या
 स्वरूपत्वं दुग्धत्वस्य दधित्ववित् ॥ २६ ॥ तं दुल्लवस्योदनत्वं पाकादिक्रियया भवेत् ॥ अज्ञस्य नि
 गुणस्यैवं स्वस्त्वमुपदेशतः ॥ २७ ॥ एतावता विकारित्वं निर्विकारस्य सिध्यति ॥ विसृष्टाच्च प्रमा
 णानां तस्मिन् तस्यादसंभवं ॥ एवं ब्रह्म विकारित्वं प्रमाणानां विरोधतां ॥ न पश्यंती वदंती
 तिसिद्धमेव पुनः पुनः ॥ २८ ॥ अथ बुद्धेर्विषयतो मन्यमानाः श्रुतिश्च पि ॥ अश्रद्धाभास्तत्तपा
 बुद्धेः स्थूलत्वमेव हि ॥ २९ ॥ यद्यदिदं दिव्यगम्यस्यात्तस्य तस्यैव केवलं ॥ विषयत्वं हि विषयाद्वाद्वा
 द्याः पंचसंज्ञिताः ॥ ३० ॥ बुद्धिश्चिच्छक्तिरूपत्वाच्चिच्छरूपात्स चेतना ॥ विषयानि दिव्ये वैति वेति
 निर्विषये स्वयं ॥ ३१ ॥ अतीन्द्रियं निर्विषयं सैव पश्यति तन्मयी ॥ यत्प्रकाशेन्द्रियेः सा जाना
 तिविषयानपि ॥ ३२ ॥ अगम्यमिन्द्रिये ब्रह्म बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रिया ॥ स्पष्टमेवं भगवतानिर्बुद्धि ॥ ३३
 तं स्वमुखेन च ॥ ३४ ॥ सुखमात्यंति कं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रिया ॥ स्पष्टमेवं भगवतानिर्बुद्धि ॥ ३५
 मुखेन हि ॥ ३६ ॥ विषयान्दिव्यग्राह्याः सत्यं वयं दंतीन्द्रिया ॥ तस्य निर्विषयात्वं वै बुद्धिग्राह्यं त

३३

अनुष्ठानं गुरुणा यं प्रकाशितः ॥ ३३ ॥ वेदांतशास्त्रवक्तारो यत योथारिव लज्जगता ॥ ब्रह्मते लेश-
 नन ज्ञानं तिज्ञात्मापि प्रत्यगात्मना ॥ ३४ ॥ आचार्यत्वाय बहवः सेवितास्तत्कर्मया ॥
 आत्मोपदेशसमये गुरुत्वेन नमानिता ॥ ३५ ॥ अहंप्रत्यय एवात्मा शुद्ध इत्युपदेशि-
 नः ॥ नैश्वरत्वाज्जडं मिथ्येत्यद्वैतं तैर्निरूप्यते ॥ ३६ ॥ यतो वाचो निवर्तते तद्ब्रह्म जडपथतः ॥
 उपदिश्य जडैर्बुधैस्तन्मद्वशीयता गुरुः ॥ ३७ ॥ एवं ब्रह्मस्योद्योग्यवचनैर्ज्ञासात्तु यदो-
 क्तिता ॥ तदा ते सेविता स्यातास्तद्दिज्ञा इति मोक्षितो ॥ ३८ ॥ न निःशब्दं ब्रह्म तेषु ये ह-
 स्तेत्यात्ममानिनः ॥ न जडं ब्रह्मणो रैक्यं वाचामिथ्येति वादिना ॥ ३९ ॥ एवं संस्कृत-
 शास्त्रज्ञाः प्राकृतैर्ग्रथविज्ञमोः ॥ बहवः सेवितस्तत्त्वमद्वैतं तैर्वदन्ति ॥ ४० ॥ प्राकृतै-
 र्यंथ कर्तारो ये तु वर्षशतात्पुरा ॥ त्यक्त्वा देहास्ते र्यथोक्तं न तथा ज्ञानिनो धुना ॥ ४१ ॥

संस्कृतैर्ग्रंथकर्तारो भाषाकारादयो भुवि ॥ यदुक्तं तत्तत्तच्चापि ज्ञानी कुत्रापि न-
 श्रुतः ॥ ४२ ॥ ततो ज्ञाने निराशो हं जातो नास्तीति स्मृतके ॥ विनिश्चितस्तनुत्यागः सि-
 तासितसमागमे ॥ ४३ ॥ यत्र त्यक्त्वा तनुं धीरा अमृतत्वमुपागताः ॥ जन्मन्यनेतर-
 ज्ञाने लब्ध्वा गुरुमुखात्तु क्वचित् ॥ ४४ ॥ नान्यः पन्था इति श्रुत्या ज्ञानो देवेति निर्णयितः ॥
 तनुं त्यक्त्वा प्रयागेऽपि ज्ञानो न मुक्तिर्भावंतरे ॥ ४५ ॥ एवं स्वबुद्ध्या कृतनिश्चयो हं यदा त-
 दानीं मलयादिदेशे ॥ श्रीशेषशार्ङ्गयतिवेष ईशो भूत्वा पद्मि ॥ श्रीगुरुराविरासीत् ॥ ४६ ॥
 अश्विर्मस्य रश्मिरूपमव्ययं निषेधशेषतमसः परं यत् ॥ तद्वर्णितं ब्रह्म न यत्रैवाक-
 बाहं य आत्मेत्यबुधेषु गीतः ॥ ४७ ॥ एवं विदितं तत्त्वोऽपि नाहमानीं दनिर्भूतः ॥ निषेधि-
 तेऽयं नात्मत्वे द्वैते सति कुतः सुखी ॥ ४८ ॥ हृदयं तं तं ममैवात्मा भगवान् न्यतिरूपवान् ॥

यी ४

अनुसू.

१०

आहं बलप्रवक्ष्यामि ते ह्येतमतः परं ॥ ४९ ॥ अनात्मनो न्यआत्मेति हेतवाद्दूरताञ्ज
पि ॥ वेदंति पुरुषार्थे त्रिकश्चिज्जडविवेचने ॥ ५० ॥ यावज्जडतरंगेषु स्मिन्विधु
नीवलोकितः ॥ अद्वैतानुभवानंदस्तावद्दूरतः ॥ ५१ ॥ तावन्निरस्तानावि
द्यायातुविशेषसंज्ञिता ॥ यद्यथावरणाख्यामानप्रायात्मबोधतः ॥ ५२ ॥ जाना
मिनाहमात्मानमित्यावरणरूपिणी ॥ नष्टप्रायात्मबोधेन नष्टासाचनतावता ॥ ५३ ॥
नाहं जडश्चिदात्माहमिति तत्त्वं यदीक्षितं ॥ तदात्मत्वेन सर्वत्र नाद्याद्यधिगतं व
या ॥ ५४ ॥ एकस्मिन्नेव देहस्मिन् यथात्मधिगतस्तथा ॥ सर्वत्रात्मतया नैव प्रतीति
स्तव जायते ॥ ५५ ॥ सत्यो नंतोश्चिदात्मा यमपरिच्छिन्न एव सः ॥ यथा देहे जगत्त्वे व
ज्ञात्वा सुरवमवायसि ॥ ५६ ॥ एवं ज्ञास्यसि यत्सा च व्यतिरेकाभिधास्यता ॥ विद्या

तिलेश

यः

१०

ति मिथ्यात्वाज्जनडं नास्तीति तावित्ता ॥ अस्य द्वितीयं ब्रह्मैवेत्येक्यज्ञानेन किंतयोक्तं ॥
न सिद्धांतविरुद्धोऽयं पक्षः सिद्धांत एव सः ॥ किंतु सत्येऽपि सत्यस्य साक्षात्कारो भवेद्यदि ॥ २६ ॥
असत्ये कुंडले सत्यं कनकं यस्तु पश्यति ॥ तस्यैव कुंडलं मिथ्या तदेव कथं तयोस्तदा ॥ २७ ॥
कचिदेवमविज्ञाय न श्रुत्वा नमो जाडो ॥ इत्याहुः शृणु पांडित्यं तेषामत्र वृथा भवेत् ॥ २८ ॥
नष्टपि कटकैर्नैव कनकं खलु नृण्यति ॥ नष्टरंगे जलं नित्या नित्ये क्यमीदृशं ॥ २९ ॥ अलं
बहुविवादेन जडव्या ॥ एषि ह्येते तत्त्वव्यापकं तत्त्वविज्ञेयं तैः साक्षात्कारमिति सिद्धं ॥ ३० ॥
व्यापकं ब्रह्म यो व्याप्येन पश्यति न तत्त्ववित् ॥ पश्यति व्यापकं व्याप्यं तेषामेक्यतया
स्युर्दृष्टं ॥ ३१ ॥ यावज्जडतरंगेषु न चिदं कुधिदर्शने ॥ साक्षात्कारो न संप्रोक्तो ब्रह्मणः स
र्वरूपिणः ॥ ३२ ॥ नष्टप्राये संप्रदाये कालेनाल्पेन हृतं ॥ सच्चिदानंदनाम्ना श्री

क्षा

अनुक्तिलेख

११

ज्ञानासमुत्पत्तेः प्रसूतं गोदुःखं दस्ततः॥ अयसोऽथायसः खड्गो हृदी न दधमाद्य
था॥ ६५॥ तस्मादात्मनया ब्रह्मज्ञात्वापि च जडं जगत्॥ ब्रह्मेति यावन्न ज्ञाते ता
वदज्ञानमेव तत्॥ ६६॥ ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमित्याह भगवानुस्वयं॥ ज्ञात्वापि
ब्रह्म तत्सर्वज्ञातव्यं ब्रह्म वितेदा॥ ६७॥ मृत्योः समृत्यमाप्नोतीत्येवं श्रुत्या य
दुच्यते॥ स आत्मज्ञो य आत्मानं ज्ञात्वापि जडमीक्षते॥ ६८॥ मृत्योरज्ञं जनो मृ
त्यमाप्नोत्येव स्वभावतः॥ समृत्यमाप्नोत्येवेति किंचिन्नं वदति श्रुतिः॥ ६९॥
स्वतोधिगत एवार्थो गोपाः श्रुत्योदितस्ततः॥ मुख्यो नाधिगतो र्थो यं संसिद्धो
यस्व बाधितः॥ ७०॥ जडा जडविवेकज्ञो जडब्रह्मेक्यं विन्नचेत्॥ न तस्य मुक्ति
र्नानात्वं यो यथा पूर्वमीक्षते॥ ७१॥ विक्षेपनाम्न विधेयं यथानात्वं नो दर्शनी॥

११

गतमप्यगतं तावदविद्यावरणं नृणां॥ ७२॥ तस्माच्चिज्जडयोरेकं याव
न्नाधिगतं गुरोः॥ तावत्कुतः सुखं दुःखं न निवृत्तमबाधजं॥ ७३॥ अतो यतो
निवर्त्तते वाचस्तदधिगम्य च॥ अकृतार्थं ह्येवात्मानं मन्यसे त्वं तथैव हि॥ ७४॥
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न विभेति कुतश्च न॥ इत्युक्तं तदहंकारनिषेधा
निर्भयात्मना॥ ७५॥ अहंस्फूर्त्याभयं सर्वमभयं तं निरासतः॥ निःशब्द
शनेऽप्यस्या न विभेति त्यतो दिता॥ ७६॥ तथापि भयसद्भावो द्विविधस्तद्दृश्य
चा॥ मृतोपि सद्यो बुधिस्यो विक्षेपो स्तियथा पुरा॥ ७७॥ अविद्यायाद्वितीयं य
द्विषं विक्षेपसंज्ञितं॥ यावन्न नष्टं तावन्मुक्तिस्तन्न भविष्यति॥ ७८॥ न हि क
ल्याणकृत्तश्चिदुर्गतिं तात गच्छति॥ इत्याह भगवांस्तेषु गुणेषु अस्ते सदा

थो

हे गी मुक्तिः

अ. म. ले.

१२

रिषु ॥ ७१ ॥ यदि प्रारब्धशेषेण देहो जीवति चक्षुषा ॥ नाना त्वं परं यतिस्तस्य मृतः
श्रुत्याभिधीयते ॥ ८० ॥ किं तात्मानं यदा पश्यत्यहंकारे निषेधतः ॥ स आत्मानिर्भयस्त
स्मान्निर्भयेति कुतोपि च ॥ ८१ ॥ निर्भयात्मत्वबोधेन न निर्भयेति कुलश्च न ॥ इत्युक्तं म
न-पि श्रुत्याभयं यावज्जडास्ति ता ॥ ८२ ॥ इत्युक्त्वा गुरु रूपेण यतिवेषेण माधवः ॥
कृपयादिष्टवानूदेव ॥ स्तत्त्वं परमहंसगं ॥ ८३ ॥ जडो जडो दक्षीरिचिवे कृत्स्नानवि
त्तमः ॥ हे सा एव तदेक्यज्ञाहंसास्त परमा मताः ॥ ८४ ॥ अतो ब्रह्मजडैक्यं य
त्तत्त्वं परमहंसगं ॥ साक्षात्परमहंसेन रूपेणोक्ता तदीदृशी ॥ ८५ ॥ यत्सर्वं खल्वि
दं ब्रह्मेत्यच्यते निगमागमे ॥ तत्सत्यासत्ययोरेक्यं न च द्वैक्यं द्वयोः कथं ॥ ८६ ॥
सर्वं च ब्रह्म च तयोर्द्वयोरेक्यं तदा भवेत् ॥ यदा सर्वमसत्यं स्यात्सत्यं ब्रह्म य १२

तया निजा विद्या नश्यत्यावरणात्मिका ॥ ८७ ॥ तथापि यस्मिन् जगति ज
डसर्वत्र सर्वगः ॥ आत्मा परेक्ष्यः स्यात्सर्वतद्यावद्भाति वेष्टयक ॥ ८८ ॥ तावन्नि
रस्ताना विद्याया तु विक्षेपसंज्ञिता ॥ यद्यथावरणाख्याप्तानष्टयायात्मबोध
नः ॥ ८९ ॥ बुद्धिर्जानातिनात्मानं तथावरणरूपया ॥ अविद्याया समुत्पन्नाऽवि
द्यैर्विक्षेपरूपिणी ॥ ९० ॥ रज्ज्वज्ञानेन सर्पस्याद्वज्जानं ततः पुरा ॥ निश्चयः सर्प
सत्यत्वे तदज्ञानं तन्नोन्यथा ॥ ९१ ॥ तथापि रज्ज्वबोधेन दुःखेन श्रूयते तथा ॥ य
था तदुल्लिखितमिथा सर्पसंज्ञायते भयं ॥ ९२ ॥ एवमावरणाज्ञानेन तथा दुःख
कारकं ॥ यथा तु जडसत्यत्वं विज्जडैक्यमज्ञानतः ॥ ९३ ॥ आद्यमावरणं पञ्चा
द्विक्षेपाख्यं ततो भवेत् ॥ तथायाद्यादबोधात्सप्रबलं यस्तदुद्भवः ॥ ९४ ॥ रज्ज्व

अ. भ. ले.
१३

भातिगुणएवास्तिनोपणिः॥१५॥ शुक्त्या प्रकाशते सैद्यं शुक्तिरेवास्तिनास्ति तत्ता
ताम्रपात्रं च ताम्रेण ताम्रमेवास्तिनास्ति तत्ता॥१६॥ प्रकाशते शमनालिं मे मशमे
व वास्त्यथ नास्ति तत्ता॥ यो नास्ति स च भात्येव दारुणा दारु वारुणाः॥१७॥ स्था
णुं प्रकाशात्पुरुषो भाति स्थाणु प्रकाशितः॥ अयः प्रकाशितः खड्गो भात्यस्येपि
सत्यवत्ता॥१८॥ द्रव्याणि यावन्ति लोके ते स्तेस्तेषामनेकशः॥ प्रकाशाः संप्रकाशते
वाचारेभ्यारूपिणः॥१९॥ उपादानं स्वप्रकाशं कार्यं तेन प्रकाशितं॥ कालत्रयेऽपि
पादानं कार्यं नाद्यंतयोरसत्ता॥२०॥ मध्ये भात्यपि तेनैव तदेवास्ति न तदृथक्
कालत्रये विद्यमानं स्वप्रकाशं तदेव सत्ता॥२०॥ बाल्मीकस्यः स्वप्रकाशः स्वयं
दृगो चरोरगः॥ रज्ज्वाश्रयात्पत्नी तोयस्तत्प्रकाशयोरगस्तत्सत्ता॥२०॥ स देवसो १३

म्येदमग्र आसीदेकमिति श्रुतिः॥ नासदासीन्नोसदासीत्तदानीमिति च श्रुतिः॥२०॥
सृष्ट्यादौ प्रलयस्यांते ब्रह्मैवेत्याहु रागमाः॥ मध्य एव जगद्भाति ब्रह्मणे वज्रतु
स्वतः॥२०॥ यस्य भासा सर्वमिदं विभाति स चराचरं॥ मृदाकुंभो यथा भाति त
दुत्पत्तिर्लये मृदि॥२०॥ जगद्ब्रह्मण उत्पन्नं लीयमानं च यत्र यत्ता॥ मध्ये पितस्य
भासैव भाति कुंभो मृदा यथा॥२०॥ मृत्तिकेत्येव सत्यं चेत्यतः श्रुत्या निगद्यते॥
ततो जगदसत्यत्वात् सत्यं ज्ञानमिति श्रुतिः॥२०॥ सत्यं ज्ञानमनंतं यत्तद्ब्रह्मेति त्रि
भिः पदैः॥ ज्ञेयमात्मतया प्राज्ञैः सत्यं जगदसत्तया॥२०॥ जगज्जडतया ज्ञा
नमनंतं जगदंततः॥ तत्र मध्यपदा सत्यं तेनैवानंतमुच्यते॥२०॥ सत्यं मध्य
पदा देवस्वप्रकाशतयैव सत्ता॥ कुतस्तत्सत्यमिति चेत्तदज्ञानान्मध्यपदादिसत्ता॥२०॥

अ. भ. ले

१४

स्वप्रकाशतया सत्यमतो ज्ञानमितीर्यते ॥ कालत्रये विद्यमानं मनंतं कालतस्त
था ॥ १२ ॥ नास्तीज्जगत्किमयमेनमविद्यत्यतः परं ॥ इति यत्तत्तया स्फूर्तिस्तद
नंतं च कालतः ॥ १३ ॥ देशतोपि मनो वृत्त्या कल्पयित्वा खिलं जगत् ॥ नैव किंचित्तत्
इति यत्स्फूर्त्यो वेलितत्र तत् ॥ १४ ॥ अतो मध्यपदा सत्यं ते नैवानंतमुच्यते ॥ कु
तस्तत्सत्यमिति चेज्ज्ञानमध्यपदोद्विषत् ॥ १५ ॥ स्वप्रकाशतया सत्यमतो ज्ञान
मितीर्यते ॥ तत एव द्वयोर्मध्ये ज्ञानं लक्षणयोरिहा ॥ १६ ॥ सत्यं च चित्स्वरूपत्वा
दानंत्यंतत एव च ॥ ततो द्वयोर्मध्यगतं स्पष्टं च पदद्वयं ॥ १७ ॥ श्लिष्टस्य सत्य
पार्श्वस्थं यथा गोपीद्वयं हरिः ॥ कृष्णद्वयं वाममध्यस्थं गोपस्त्रीरासमंडले ॥ १८ ॥
मध्यस्थो नायकमणिः पार्श्वस्थं वाममणिद्वयं ॥ स्पृशत्येवं ज्ञानपदं पदद्वयमिहा ॥ १९ ॥

॥

उ

य

दा भवेत् ॥ २० ॥ अतो मूलनकादीनां दृष्टांते ब्रह्मसत्यता ॥ वाचारंभणतान्येषां
घटादीनां निरूपिता ॥ २१ ॥ घटस्य मृदुपादानं कनकं कुंडलस्य च ॥ आत्मा ज
गत्सुपादानं स्वप्रकाशो ह्यनावृतः ॥ २२ ॥ यस्य सा सा सर्वमिदं विष्णोतीति कृतिर्ज
गो ॥ घटो मृदाभाति तथोजगद्भाति चिदात्मना ॥ २३ ॥ सत्यं तद्यत्स्वप्रकाशमस
त्यं तत्प्रकाशितं ॥ मृत्प्रकाशे घटे मृद्विचित्रप्रकाशेऽपि सद्भित्तत् ॥ २४ ॥ मृत्तिकेत्ये
व सत्यं चेत्यतः श्रुत्या निगद्यते ॥ घटस्य मृत्प्रकाशस्य वाचारंभणतापि च ॥ २५ ॥ इ
अनपेक्षं घटं भाति मृत्तिको तां विना घटः ॥ न भाति नास्त्यतः सत्यं यत्तदेवास्ति
नेतरन् ॥ २६ ॥ प्रकाशते मृदा कुंभो मृदे वास्ति घटो न हि ॥ कुंडलं कनकं नैव हेमं वा
स्ति न कुंडलं ॥ २७ ॥ प्रकाशते भसा विचिरं भवो एस्ति नो स्ति सा ॥ पुणि गुणैर्नैव

अ. भू. ले

१५

संसारोदुःखभोक्ता च सर्वं धो मुच्यते पिसः॥ स्वविंवात्मा च बोधे न विंवात्मा सर्व
गः स्मृतः॥ २८॥ यच्चिदात्मा तथा ज्ञातं ब्रह्मैकस्मिन्कलेवरी॥ तत्कथं दुःखमभ्यति
दृश्यते न्योनदुःखभुक्॥ २९॥ सर्वगं ब्रह्म यो वेत्ति भोक्ता रं वेत्ति तं पुनः॥ सर्वगं बु
द्धिराश्रित्य भोक्ता रं तं च पश्यति॥ ३०॥ यथा ह भगवान्कृष्णो भुंजानं वा गुणान्वि
तं॥ विमूढानां नु पश्यंति पश्यंति ज्ञान चक्षुषः॥ ३१॥ ममैवांशो जीवलोके इत्याद्या
राभ्य केशवः॥ तमं शमा ह भुंजानं पश्यंति ज्ञानक्षुषा॥ ३२॥ भोक्तृत्वं मनसः प्रादुः प्रा
कृतं ग्रंथवादिनः॥ वेदवाणि विरोधाद्भुक्केचित्सर्वपिते जडाः॥ ३३॥ अधिष्ठाय मन
श्चायं विषयानुपसेवते॥ यथा श्रोत्रादीन्द्रियाणि मनोऽप्याह तथा हरिः॥ ३४॥
ममैवांश इति प्रोक्तं चिदंश सुखदुःखभुक्॥ तथैव भूतयो र्यदुश्चिदंशस्यैव

१५

भोक्तृतां॥ ३५॥ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च॥ बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्र
हमेव च॥ ३६॥ इन्द्रियाणि हयानाद्बुद्धिर्विषयांस्तेषु गोचरात्॥ आत्मेन्द्रियं मनो यु
क्तो भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः॥ ३७॥ इति श्रुतेर्मनो बुद्धिस्तर्वेन्द्रियगणात्स्थकारयि
त्यात्मा स भोक्तेति प्रादुरेवं मनीषिणः॥ ३८॥ जडस्य नैव भोक्तृत्वं न भोगः सर्वगस्य च॥
चिदंशस्यैव भोक्तृत्वं मेवमाहुर्मनीषिणः॥ ३९॥ एवमेवाह भगवान्प्रकृतेः पुरुष
स्य च॥ लक्षणां यत्र पार्थाय स्वयमेव पृथक् पृथक्॥ ४०॥ कार्यकारणकर्तृ
त्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते॥ पुरुषः स्रखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते॥ ४१॥ पुरुषः
प्रकृतिस्थो हि भुंङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान्॥ कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु॥ ४२॥
एवं प्रकृतिभावस्य भोक्तृत्वं नैव विद्यते॥ पुरुषस्यैव भोक्तृत्वं भोग्याः प्रकृतिजा

अ. ३६
१६

गुणाः ॥ ४३ ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ॥ एतावता तु गुण
भुक् प्रोक्तो गुणविलक्षणः ॥ ४४ ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान्
न ॥ मन इन्द्रियबुद्धिस्थो भोक्तेर्युक्तं हि तावता ॥ ४५ ॥ अतः प्रकृतिभागस्य मन
आदेन भोक्तृता ॥ निर्गुणः पुरुषो भोक्ता हि सा प्रकृतिजान् गुणान् ॥ ४६ ॥ एवं स
र्वेषु शास्त्रेषु निषिद्धा जडभोक्तृता ॥ किं ब्रूते न भोक्तृत्वं यस्य तस्यैव मुक्त
ता ॥ ४७ ॥ जडस्य भोगो यदि चेन्मोक्षस्तस्यैव केवलः ॥ यो रोगदुःखमश्नाति तस्यै
व रोगमुच्यते ॥ ४८ ॥ मयामनो भोगवार्ता भोगो न ब्रह्मणोऽपि वा ॥ भोक्ता चिदं
द्रापीत्युक्तो सत्वांशुज्ञानभास्वरः ॥ ४९ ॥ केचिदुःखस्य मिथ्येतान् न स्वीकुर्वन्ति भोक्त
तां ॥ अश्नाति स्वप्नं जं मिथ्या मुक्तिर्दुर्विना मुक्ता ॥ ५० ॥ भोगस्तथा वदतां मिथ्याहु
१६

यां ॥ ११ ॥ त्रिभिः पदेऽस्मि जडयो रैक्यं श्रुत्या निगद्यते ॥ तत्रादौ व्यापकतया द्रष्टव्यं
सचराचरो ॥ २० ॥ ज्ञात्वा जडतापवादेन चिदात्मत्वं मिशेषतः ॥ तेन व्याप्तमिति ज्ञेयं
नश्यत्यावरणं तदा ॥ २१ ॥ एकस्मिन्नेव देहेऽस्मि ज्ञाता ज्ञानात्मता यथा ॥ तथा देहादि
सर्वेषु ज्ञेया देहेषु सात्मता ॥ २२ ॥ तदा ज्ञातं चिदात्मत्वं नो चेच्चित्प्रतिबिम्बकं ॥ ज्ञातं
तथोपदेष्टारोषहवः संति भरतक्य ॥ २३ ॥ चिदं ब्रह्म ते देहादेहेयं व्यापतिष्ठ
ति ॥ तदात्मत्वं विजानीयाद्देवमंशस्वकर्मभुक् ॥ २४ ॥ तत्तु केचिदहं स्मृतिमात्मत्वं
न वदन्ति हि ॥ सर्वं तितेशिथ्यं कंठे गुर्वश्मानो सत्वांशुयो ॥ २५ ॥ शुद्धं वा यच्चिदात्म
त्वं ब्रह्मैव पदिशं त्यहो ॥ तदेव दुःखमश्नाति चिदात्मा सोऽय ईरितः ॥ २६ ॥ ममेवा
ज्ञा जीवलोके जीव भूतः सनातनः ॥ इत्याद्युक्तो भगवता प्रतिबिम्बं श एव स ॥ २७ ॥

अ. १८.

१७

तु

वात्मा सर्वत्रात्मतया तथा ॥ न ह्यात्मानुभवो यावत्तावत्तानेन तद्देवता ॥ ५० ॥
एवं सत्यपि यो देहे चैतन्यानुभवो भवेत् ॥ सर्वत्रानुभवो भावात्सोऽत्रानुभव इ
ति ता ॥ ५१ ॥ ममैवांशो जीवलोके जीवस्ततः सनातनः ॥ इत्युक्तो यो भगवता त
स्यानुभव एव स ॥ ५२ ॥ स भोक्ता देहं मध्यस्थो न देहाद्बहिरेव वि ॥ तथा देहे चिदा
त्मज्ञानविदुर्ब्रह्म सर्वगः ॥ ५३ ॥ न ब्रह्म ज्ञास्विदं ज्ञा ब्रह्म ज्ञा ब्रह्म सर्वगः ॥ ज्ञानं
सर्वमिथ्यात्मा सर्वतः सर्वगं विदुः ॥ ५४ ॥ आदौ विलक्षणतया जडा जगत्तिवेज
डः ॥ ज्ञानं तितस्य मिथ्यात्मा तत देवेत्यथो विदुः ॥ ५५ ॥ सर्वस्मिन् ब्रह्म सर्वास्मादि
लक्षणतया विदुः ॥ स बोधो व्यतिरेकार्याः स आवरणभोगकृत् ॥ ५६ ॥ स आत्म
तत्त्वबोधस्यादात्मानं तो हि सर्वगः ॥ सत्यज्ञानानंततया ज्ञातेनावरणीततः ॥ ५७ ॥ वि

१७

नष्टावरणाविधायका जडविलक्षणाः ॥ साक्षादधिगतः स्वात्मा किंतु सर्वगतो यदि हि ॥
सर्वव्याप्या विशिष्टो योऽज्ञानं तो वेदवर्णितः ॥ सत्यज्ञानानंततया ज्ञेयं ब्रह्मेत्यतः श्रुतिः ॥ ५८ ॥
सत्यंतत्त्वप्रकाशता त्रिषु लोकेषु सत्तया ॥ ज्ञानं जडादन्यतया नंतव्याप्यवशेषतः ॥ ५९ ॥
आत्मा स्वदेहेधिगतः सर्वत्राधिगतो न वेत्ता स आत्मा प्रतिबिंबी शोभयथा ह्यमिति श्रुतेः ॥ ६० ॥ य
यथा ह्यदीज्यातिरात्मा विवस्वानयोभिन्नावदुधैको नु गच्छन् ॥ उपाधिना क्रियते भेदे
रूपो देवः क्षेत्रधेवमजोऽयमात्मेति श्रुतेः ॥ ६१ ॥ यथा जले चंद्रमसः कृपादिस्तत्कृतो गुणः ॥
दृश्यते सन्नपि दृष्टरात्मनो नात्मनो गुणः ॥ ६२ ॥ इति भागवते युक्ताश्रितो भगवतपिय ॥
ममैवांशो जीवलोके जीवस्तत इति सूटी ॥ ६३ ॥ सच्चिन्मात्रे हि देहस्थो न देहाद्बहिरप्यपि ॥
ज्ञातं तस्मिन् न ज्ञातं मनंतं सर्वगं ब्रह्म ॥ ६४ ॥ यावदात्मा तया ब्रह्म न ज्ञातं यत्तु सर्वगः ॥

अ.ले.

१५

तावदावरणं नष्टमित्याहुस्तत्कथं सको ॥ ७५ ॥ अलं किं बहुनोक्तेन सर्वत्राधिगतो य
दा ॥ आत्मा तदेववरणं जानीयाद्भग्नमित्यथा ॥ ७६ ॥ ज्ञातो सर्वगतेन श्येदविद्यावरणं
यथा ॥ सर्वं ज्ञातुं सर्वगं चेति ॥ ज्ञाते विक्षेपनाशनं ॥ ७७ ॥ विषयाणां मिंद्रियाणां ब्रह्म
त्वं विदितं यदा ॥ अविद्यामातदानष्टा विक्षेपाख्येति यापुरा ॥ ७८ ॥ नश्यत्यस्यासयोगेन
सापि संस्काररूपिणी ॥ सोभ्या सोद्वि विधुः प्रोक्तो ब्रह्मविद्यादिधायथा ॥ ७९ ॥ शरीरा
त्मत्वसंस्कारश्चिदात्मध्यानयोगतः ॥ शनैर्नश्यति संस्कारः स्याच्चिदात्मतया दृढः ॥ ८० ॥
सो नैतत्वेन विज्ञातो यथास्वायं पदं दैतः ॥ तथा सर्वगतो ध्ये योजडादन्यो तवर्जितः ॥ ८१ ॥
ज्ञानोत्पत्त्यर्कप्रकाशांतं दृष्टिर्गतापि वा ॥ चित्तिकाशो मतिर्यावद्वा वंत्यग्रे ततोपि सः ॥ ८२ ॥
ततो तमप्राथम्ये चिदात्मनी शो प्रकाशिता तेन तदेकरूपा ॥ आश्लिष्य बोधात्ममयं प्र ॥ ८३ ॥

नैति को ब्रवीत् ॥ तावदेव हि भोक्ता यः स चिदंश इति स्मृतः ॥ ५१ ॥ स्वदेहांतं वि
दित्वा न्यमन्यत्राधिगम्यतां ॥ ब्रह्म ज्ञातमिति प्राहुः सर्वं यत्सर्वगं बृहत् ॥ ५२ ॥
सत्यं ज्ञानमनंतं तं ब्रह्म सत्यमसत्तया ॥ जडस्य जगतो व्याप्तये न तत्सचराचरं ॥ ५३ ॥
तद्ध्यापकत्वमाचार्या द्विज्ञायादोततोरिव लं ॥ तदेवेति स वेदो धः श्रीगुरोरुपदे
शातः ॥ ५४ ॥ तदा तत्ज्ञानमित्याहुः स गुरुः शिष्य एव च ॥ यथा ह भगवान् नृकृष्टोऽभी
तायां तत्र तत्र च ॥ ५५ ॥ ये न भूतान्यत्रोषेण दक्षस्यात्मन्यथो मयि ॥ तत्ज्ञानमु
पदेक्ष्यंतीत्येवं पूर्वोक्तं चान्वयः ॥ ५६ ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यस्यात्सर्वत्र सर्व
गं ॥ तज्ज्ञानास्मिति प्रोक्तं श्रीमद्भागवते स्मृतां ॥ ५७ ॥ एतावदेव ज्ञिज्ञात्सर्वत्र ज्ञि
ज्ञासुनात्मनः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यस्यात्सर्वत्र सर्वदा ॥ ५८ ॥ प्रतीतः स्व

अ.ले.

९९

३

जगत्पश्येत्समाहितः॥१०॥निर्विकल्पं समाधिं वा प्राप्नोति स विकल्पकं॥योगमभ्य-
स्य सर्वत्र पश्येद्ब्रह्मेव केवलं॥११॥तरंगात्सलिलाकारं स्तंत्वाकाराः पटायथा॥मृदाकारा-
द्यटायद्विचिदाकाराश्चराचरा॥१२॥किंतु त्यक्त्वा चिदात्मत्वं स्फूर्तिरिति जडं जगत्॥
ध्यायेद्दृष्ट्या श्रमस्तस्य सिद्धिश्चिस्फुरणं स्मृतौ॥१३॥ब्रह्मादिस्तं वपर्यंतैः पूर्णमावरणैः सह॥
ब्रह्मांडमेकं हियथा तथा संख्यातं कोटयः॥१४॥यथा समुद्रां बुतरंगमालाः स्फुरंतितो येन
जलैर्ब्रह्मात्राः॥तथांडरूपा खिलजीवकोशान् ध्यायेच्चिदं चैवैकमात्रम्॥१५॥चि-
दात्महेमस्फुरणात् स्फुरंति सर्वे थलंकारतयांडकोऽश्वः॥ततस्तस्मै स्वात्महिरण्यमात्राद्
तिप्रतीतिः स्थिरता समाधिः॥१६॥यथा खिलतं खलु देशतोऽस्य चिदात्मनो ब्रह्मण एव
मेव॥सर्वत्र मीक्षेद्य कालतोऽपि स्फुरंति येनैव लवो निमेषाः॥१७॥दृष्ट्वात्र यो वा घटि

१९

कारव्ययं त्रंक्षितं जलमग्नमपि स्मिन्वेदायेनात्मनां तर्बहिरीक्षितेन तेनैव तावत्
मपि स्मकालं॥१८॥यंत्राद्युपादानतया यथात्मा यंत्रादिकार्ये क्यतया विभाति पूल
वाद्युपादानतया स एव लवादिकार्ये क्यतया विभाति॥१९॥कालो यो द्विपराधी तस्मै
त्स्फूर्तिः स्वनत्तेन चेतः॥स्वप्रकाशात् सत्यः स्याच्चिस्फुर्या चेतदेव सः॥२०॥कि-
रीटकनकादीनां स्वतस्फुस्मिर्तिर्मेवैद्यदि॥सत्यत्वं वक्तुमुचितं स्यात्तथां स्वप्रकाशतः॥२१॥
किरीटकर्षकादीनां स्फूर्तिः स्यात्कनकादतः॥हेमप्रकाशकार्येणामसत्त्वात् स्वर्णमेव सत्॥२२॥
सत्यसद्भाति तन्नास्ति तदेवा सत्तस्मै तं॥अलंकारहिरण्ये क्यमेव कालात्मनो रपि॥२३॥
तु दृष्ट्यादिकालावयवान् स्फुरंति स्वयं यतः॥असत्यास्ते ब्रह्मणो वस्फुरंति बृहदेवता॥२४॥
एवं स्वयं ब्रह्म विदेव सर्वे ब्रह्मात्मनां ते वयवा लवाद्याः॥कालस्य कालः स्वयमेव योगी

४

५

अनु. ले.

२०

देशो न कालः पृथगात्मनोऽस्य ॥ ५ ॥ तस्मात्समाश्लिष्य जगत्संकाशं कालप्रकाशं निजचि-
त्प्रकाशं ॥ देशोऽथ कालावबलुतस्य काश्या ॥ ध्यायेत्तदेवेत्यखिलोत्पत्तिभावात् ॥ ६ ॥ स्थूलेंद्रिया-
णां व्यवहारमात्रं संत्यज्य विश्वं मनसानुचिंत्य ॥ ध्यायेच्चिदेको न चिदात्मदृष्ट्या प्रोक्तो
मुनीदैः सविकल्पयोगः ॥ ७ ॥ जगच्चिदेकं व्यवहारकाले पश्यन् ब्रजनूवा प्रलप्यैव
जिघ्रन् ॥ प्रतीतिगम्यं यदि चेदखंडः समाधिरेकं कथितो मुनीदैः ॥ ८ ॥ स वै जीवन्मु-
क्तः सर्वलुपरिपक्वात्मनि गमो यदा चिच्छेत्तंतु त्वं जडपदगतं पश्यति सदा ॥ जनेषु
व्यापारेष्वपि चिदुपादानकमिदं जगद्योगी भोगी ॥ ध्वनू भवति सर्वात्मकतया ॥ ९ ॥
विषयाः स्वचिच्छिबुद्बुदास्ते सुखसिंधुर्मिसमूह इन्द्रियाणि ॥ इति पश्यति संयमी
यमी शोभम इत्थं खलु करजयोगिनां तु ॥ १० ॥ चिच्छेत्तु दृष्ट्या जगदंवरत्वं पश्य २०

तीतिं स्यात्सुस्थिरातावदहो समाधिः ॥ ३ ॥ न यत्र विषयं यदिदं बोधेन कल्पितः स्वप्रकृतः
प्रपंचः ॥ नात्मप्रतीतिस्फुरणात्मिकाया मुक्तिस्तरीया विमलेति सोक्ता ॥ ४ ॥ अतस्तु विक्षेपल-
यो न यत्र स्तनिर्विकल्पः कथितं समाधिः ॥ विक्षेपरूपा जडकल्पनावेसु मिलेयस्तौ न त-
दा समाधिः ॥ ५ ॥ तस्माद्भावावहितयो र्यथा स्यादभ्यासवैराग्यबलो यतता ॥ अभ्यासशी-
लो यदि चेद्दूरक्ते विक्षिप्तचित्तो ब्रह्मवेत्स वृत्तमात्र ॥ ६ ॥ तथापि संस्कारबलेन चित्तं विक्षि-
यमाणं यदि चेत्समाधौ ॥ यच्चित्तं यच्चिन्मयतां जहाति तत्राथ पादानतया तदीक्षेत् ॥ ७ ॥
चित्रं हि यच्चित्रपटवित्ताति तत्तंतु मात्रं जगदात्मनीयं ॥ विक्षिप्तचित्तं विषयेषु येषु ध्येय-
श्चिदात्मैवहितेषु तेषु ॥ ८ ॥ प्रत्याहारेषु सर्वेषु प्रत्याहारो यमुत्तमः ॥ उपादानस्मृतौ चित्तं
चिदात्मन्येव तिष्ठति ॥ ९ ॥ यदि चित्तं निराकारे निरुद्धं न स्थिरं भवेत् ॥ अन्वये न चिदाकारं

ययं हृद्भिः यमोथमौथं शब्दः॥ भवन्ति नश्यन्ति च बुद्धुदास्ते चित्सिंधुजावाङ्मि
यमोथमुक्तः॥ ११॥ चिदंबुपानार्थत्वात्तरावान्जडे स्तरंगैः सहितं चिदंभनं
पश्यत्यथाष्टमिर्बुलप्रतीतिर्न वैजडत्याग इति स्वतः स्यात्॥ १२॥ चिदंशनाय
त्वरिताभिलाषो विश्वं स ईक्षत्यपि तज्जडत्वं॥ पश्यन् पश्यत्यखिलात्मयोगीत्या
गी न तं त्यागमपि स्मवेद॥ १३॥ अशब्दमात्मानमत्रोषशब्देष्वनुस्मरन् च त्वपि
नित्यमौनी॥ जातेषु नष्टेषु च बुद्धुदेषु जातो न नष्टोपि च चित्समुद्रः॥ १४॥ जना
नादावन्ते वदन्ति निगमो ब्रह्मणितर्तो न मध्येपि स्वर्णकटक्मुकुटाद्या अपि
यथा॥ सदा पश्यन्नेवं निखिलजनचंदेपि विजने वसन्नास्ते योगी न हि विज
नवासो गिरिगुहा॥ १५॥ जडेकानने वा जडादोगुहायां स्थितो वा जनो वीक्षते

अ. भू. ले

२१

तां

न्य

हृद्गुहायां॥ जनस्थोऽप्यसौ निर्जने राजयोगी जनं निर्लेपं ब्रह्मभावेन पश्यन्॥
॥१६॥ समाः सर्वे देहानि हि जगदुपादानमसमं सदा पश्यन्नेवं भवति स
मकायोक्तविजने॥ ॥ अतर्क्य यत्साम्यं समतनुरथ स्थायु सदृशो जनं
त्यक्काटव्यां वसति समकायो न खलु सः॥ १७॥ असिद्धं जगद्दृश्यते यत्र त
सिद्धं सर्वं नित्यसिद्धासनं तत्प्रसिद्धं॥ ॥ अत्र मत्प्रेतवदेवैहः स्वकर्मानुरूपस्त
थायासने सर्वदारा जयोगी॥ १८॥ वृत्तिर्विहिर्निःसरतो ह लोके तां प्रत्यगा
त्मैर्वैखिलात्मनीश॥ सच्चिन्मयी शीघ्रतया करोति सत्परकारव्यखलुराजयो
गः॥ १९॥ यावत्स्थिरा वृत्तिरशेषशेषैर्तोवद्भवेत्कुंभक आत्मनीश॥ जगत्प्रादा
नतयेक्षितुं तां योगीशानैर्मुच्यति रेचकोऽयं॥ २०॥ स्वयं ध्याता ध्येयो भवति त

२१

अ.ले.
२२

नित्यमादिकानूकथमसावमरोजडदृग्गवेतु ॥ २५ ॥ जडप्राणायामो
जडविजनवासोजडतनुंसमां कृत्वा स्थाणुपमं पविशत्यासनजडः ॥
जडप्रत्याहारो भवति जडनानात् दृगिति ~~यत्~~ श्रुतिप्रोक्तं मृत्युं व्रजतिस
च योगी कथमहो ॥ २६ ॥ योगांगमात्रं च विदात्ममात्रं नानां त्वमित्रा पिरवपुष्प
मात्रं ॥ मृत्योश्च मृत्युः सहिराजयोगी जीवन्निमुक्तो गुरुदेव भक्त्या ॥ २७ ॥ श्री
सच्चिदानंदगुरुमुकुंदो यः प्रादुरासीन्मलयादिदेशे ॥ तस्यानुकं ॥ पालव
लब्धबोधानुभूतिलेशो यमिहा विरासीत् ॥ २८ ॥ त्रिविक्रमत्वं खलु वाम
नस्य विश्वात्मनो कृष्णलोकैकात्म्यं ॥ तस्यानुभूतं बुनिधेस्तरंगो नुभूतिले
शो यमिति प्रसिद्धः ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीमत्सच्चिदानंदमुकुंदपादा २२

कृपा

२३

शिवंददं द्वचिन्मकरंदलध्वानंदमनोमधुपवामनरचितानुभूतिलेशः
समाप्तः ॥ ॥ श्रीसच्चिदानंदमुकुंदचरणारविंदसमर्पितो भवतु ॥ ॥
शके १६५४ दुंदुभिसंवत्सरमार्गशिरवदिप्रतिपदा बुधवारहदलीग्रामे महा
शब्दे नीलकंठेन लिखितमिदं अनुभूतिलेशं समाप्तो यम् ॥ ॥ ७ ॥ ॥
॥ ॥ लेखकपाठकयोः शुभं भवतु ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥ ७ ॥ ॥

२३

॥अनुभूतिशैलेन्द्रांशः॥०

११३

X

2

दनं नैवेद्ये मनसा स्मृतिश्चेत्तद्ध्याने सततमिति रध्यानमथ किं॥ क्वचित् तद्वि
 स्मृत्या स्मरति जडतां तत्र च ते दित्ययं प्रत्याहारो भवति खलु योगीक्षिति
 पत्तिः॥ २१॥ कटकादिषु हेमधारणामनसी संजगती स्वधारणा॥ यदि चेद
 निशंभवे स्थिरा सहियोगीक्षितिपालको मतः॥ २२॥ चराचरोर्मिधनि
 शं चिदब्धिं पश्यत्यखंडः समाधिरुक्तः॥ कालात्मना वंचितकालमृत्य
 श्रित्यर्थिवं पश्यति चित्पृथिव्या॥ २३॥ मृषा बालान् बालारचयति यथा सा
 सुतवती जडान् गान्धर्वं रचयति यमादिन्यपि जनः॥ स वा स्यात्तौ योगीत्य
 पि पतति वैमल्यवदने भ्रूतिर्मृत्योर्मृत्यं वदति यदेनानात्तदगिह॥ २४॥
 जडयमः स जडान्विषयान् यदि जडेषु कसुरैर्न हि सेवते॥ रचयति स्म जडा
 ह